

Deichmann Ute: *Biologen unter Hitler. Porträt einer Wissenschaft im NS-Staat*, Fischer Taschenbuch Verl., Frankfurt/M. 1995

Druhé vydání knihy známé německé genetičky a historičky biologických disciplín Ute Deichmannové není sice horkou knižní novinkou, zato publikací mimořádně hodnou pozornosti. Kniha líčí s „německou“ důkladností historii biologického výzkumu v nacistickém Německu v letech 1933 až 1945 na základě archivních materiálů i vzpomínek pamětníků, tehdy diplomantů a doktorandů. Výsledky jsou stejně zajímavé jako otřásající. Běžný čtenář by si se scetím biologického výzkumu německé třetí říše nejspíše spojoval činnost zločinného ašvického lékaře Mengeleho. Stojí za zmínku, že Mengeleho vědecký životopis nevypadal na první pohled na vyvrhele – byl to „mladý a dynamický“ výzkumný pracovník, dvojnásobný doktor (medicíny a filosofie, tj. biologie), asistent ředitele Institutu císaře Viléma pro antropologii profesora Otmara von Verschuera, jemuž (a jeho spolupracovníku profesoru Hansi von Nachtsheimovi) dodával v hojně míře „materiál“, zejména pro studium lidské genetiky a familiární dědičnosti rozmanitých chorob. Oba pánové, i po válce úspěšní humánní genetici a držitelé univerzitních stolic, neshledávali nic podivného na tom, že dostávají například části těl jednovaječných dvojčat či celých početných rodin současně. Jednalo se v zásadě o rozšíření přístupu běžného vůči laboratorním zvířatům na lidi „méněcenných ras“ a také na Němce určené pro eutanazii (Nachtsheim experimentoval v podtlakových komorách i na epileptických dětech „árijského“ původu). Je dobře si uvědomit, že doba byla posedlá touhou po eugenických zásazích, sterilizacích nositelů dědičných chorob

a „ozdravění“ populace, která se zdála šinout směrem ke zkáze (dílo Oswalda Spenglera *Der Untergang des Abendlandes* – tedy *Zánik Západu* – o rozkvětu a úpadku kultur bylo neobyčejně populární a obecně známé). V zásadě se také jednalo o rozšíření přístupu dříve běžného v chovu hospodářských zvířat i na lidi (morálka, jak známo, z vědy a jejích objevů neplyne a vědecké mohou být pouze prostředky, ne cíle – ty jsou vždycky svou povahou mimovědecké; ptáme-li se ovšem, zda lze lidi pěstovat podle šlechtitelských metod obvyklých třeba u koní, odpověď je, že lze; zda je to dobře, je už otázka jiná).

Přirozeně ne všechna odvětví německé biologie měla takovou přízračnou pracovní náplň – většina univerzitních i mimouniverzitních ústavů badala nad věcmi nevykajícími se z rámce očekávatelného a pokračovala ve své činnosti s podivuhodnou vytrvalostí až do hořkého konce v květnu 1945. Špičkoví vědci byli zároveň vyňati ze všeobecné branné povinnosti a mohli ve svých laboratořích víceméně nerušeně pracovat až do chvíle, kdy se ve dveřích objevilo ústí samopalu prvního spojeneckého vojíka (a záhy poté opět).

Deichmannová se ve svém detailním průzkumu zaměřila na všechny německé biology, kteří byli habilitovaní či se habilitovali na německých univerzitách (včetně pražské) v letech 1933 až 1945 (v roce 1933 to bylo dvě stě padesát čtyři osob). V letech 1933 až 1939 z nich bylo třicet (zhruba devět procent) propuštěno jako „neáriji“ a emigrovalo vesměs do zahraničí. Z nich asi nejslavnější je známý genetik Richard Goldschmidt, posléze profesor univerzity v Berkeley. Místa byla okamžitě obsazena odborníky vyhovujícího rasového původu; z „árijských“ biologů bylo z politických příčin propuštěno jen několik málo, a sice devět (z toho navíc šest z univerzit v Rakou-

sku a Praze). Právě ve věci pražského botanika a odborníka na ekologii opylování a rostlinnou mimézi Ericha Daumanna uvádí Deichmannová, byť s otazníkem, nesprávný údaj, a sice, že snad emigroval na Tasmánii. Ve skutečnosti Daumann přednášel po válce až do šedesátých let svůj obor na Karlově univerzitě, ovšem v lámané češtině. Kupodivu byl z politických příčin penzionován i Hans Driesch, známý vývojový biolog, traktovaný často jako vitalista; příčinou byly jeho levicové názory – Driesch byl tou dobou už starý pán – bylo mu šedesát let. Poměr „árijských“ biologů k nacionálnímu socialismu byl různý, ale většinou víceméně vstřícný – od upřímného, byť poněkud rezervovaného nadšení, které sdílel třeba známý zakladatel etologie Konrad Lorenz, po oportunní přetvářku jeho vídeňského kolegy, zakladatele systémů Ludwiga von Bertalanffyho (členy NSDAP byli oba). Snaha „bžet s houfem“ a neztratit svou pozici byla tak silná, že ke zjevnému odporu nedošlo prakticky u nikoho. Přitom Němcům nežidovského původu nehrozilo i v případě jasně formulovaného odlišného stanoviska mnoho, rozhodně ne ohrožení života a rovněž sotva uvěznění (nacisté měli tendenci nechat své odpůrce z německých řad, pokud proti nim systematicky nebojovali, spíše v ústraní dožít a rozhodně nekladli odpor eventuální emigraci). Jedním z mála německých biologů, kteří veřejně formulovali své výhrady, byla mimořádná profesorka berlínské univerzity Elizabeth Schiemannová, která sice byla v roce 1940 sesazena ze svého pedagogického místa, ale celou válku zastávala místo výzkumné, dokonce i dosti vysokém postavení (dokonce i profesora Karla von Frische, známého objevitele večlích tanců, se podařilo celou válku díky intervenci přátel na mnichovské univerzitě udržet, ač byl židovským míšencem druhého stupně; byla to však výjimka).

Zajímavá je i statistika Deichmannové, týkající se členství německých biologů v NSDAP – v průměru se podíl členstva pohyboval kolem padesáti pěti procent (největší byl mezi botaniky, zejména aplikovanými), přičemž u mladších ročníků stále stoupal (pod čtyřicet let už byl přes sedmdesát procent). Členství v NSDAP nebylo sice zákonem stanovenou podmínkou pro habilitaci, ale podstatně ji usnadňovalo. Němečtí biologové, kteří se po roce 1933 stali docenty, byli z osmdesáti procent členy NSDAP, po tomto roce jmenování profesori byli členy ze sedmdesáti tří procent (poměrně častým jevem zde byl vstup do strany po habilitaci, zřejmě jako její mlčky očekávaná podmínka). Jmenování, uskutečňované Říšským ministerstvem výchovy (REM) po poradě s vůdcovým zástupcem (R. Hess, po roce 1940 M. Bormann) a ideologickou kanceláří Alfreda Rosenberga, bylo většinou prováděno na základě dobrozdání Nacionálněsocialistického svazu docentů (NSDB), organizace, která měla na každé univerzitě své buňky s předsedou v čele. Lokální organizace pak dodávala o kandidátech informaci organizaci centrální, která vystavovala posudek. Ten nemusel zcela mechanicky vyznívat ve prospěch NSDAP oproti nečlenům, byť výjimky nebyly četné; rovněž v Německu, které tradičně cenilo kompetenci a výkonnost, nedocházelo na univerzitách ke jmenování naprostých diletantů – ti působili spíše v „resortním“ výzkumu SS Ahnenerbe (Dědictví předků), který tvořil, jako SS vůbec, specifický a přízračný svět sám pro sebe.

Knihla Deichmannové obsahuje ještě spoustu dalších zajímavých detailů, které je v krátkém resumé těžko sumarizovat, a nezbývá nežli zájemce odkázat na dílo samotné. Deichmannová porovnává i poměry v biologickém světě stalinského Ruska a nacistického Německa a popisuje i více-

méně plynulý přechod německé biologie do poválečných poměrů, kde osoby a obsazení zůstaly téměř tytéž, už proto, že široko daleko nebylo biologa, který by se s nacionálním socialismem nebyl „spustil“ (v jiných oblastech života to nebylo lepší a těžko se hledali i starostové měst, ba i kancléř – Konrad Adenauer měl to štěstí, že nacistickou éru trávil jako starý soukromník na výminku a s dobovými nástrahami se nezapletl). Kniha Deichmannové by si zasloužila i českého vydání, byť by se mohlo zdát, že zmíněný problém se nikoho jiného nežli právě jen Němců netýká a nemusel by tedy ani nikoho zajímat. Lidské slabosti a chtivosti jsou však univerzální – a jejich plody jsou všude stejně hořké. Německá biologie patřila za vilhelmínské a výmarské éry celosvětově ke špičce a její sláva dohasínala ještě dlouho po obou válkách. Kdo nemá strach nahlédnout do análů toho, co Borges nazývá „obecné dějiny hanebnosti“, které jsou navíc zpracované s německou akribií a smyslem pro detail, ať si Deichmannové knihu přečte.

Stanislav Komárek

Boria Sax: Zvířata ve Třetí říši, Dokořán, Praha 2003

Kdybych měl v záloze další život navíc, nepochybně bych se byl zabýval stejným tématem jako americký historik a lingvista Boria Sax. Už před léty bylo lze tušit, že vztah Hitlerova Německa ke zvířatům je neobyčejně úživnou pastvinou pro psychologa, biologa i zájemce o dějiny a celá problematika nechává, daleko za hranice akademického zájmu, vyvstávat černé kouty lidských duší i s jejich paradoxy a aspekty, které bychom nečekali. Kniha vznikla spojením několika Saxových esejů k tomuto tématu a je neobyčejně pozoruhodná. Ponechme stranou skutečnost, že ani autor,

ani překladatel nejsou biologové a některé odborné termíny jsou občas použity jinak, než je zvyt – specialista to pochopí správně a nebiolog si lapsu vůbec nevšimne. Kniha sama je však nesmírně zajímavá a zaplňuje neobyčejnou informační mezeru, která v tomto směru doposud zela a jejíž poznání lze každému vzdělanějšímu člověku doporučit. Sax bere celou problematiku velmi „zgruntu“ – zaobírá se velmi podrobně nejen vztahováním se Němců této éry ke konkrétním zvířatům, domácím i divokým, společníkům člověka i pokusným objektům, ale i dobovou zvířecí symbolikou, zoopsychologií, myšlenkovými kořeny vztahu k živé přírodě a vztahem zvířecích a lidských obětí v různých kulturách – holocaust chápe, po mém soudu v podstatě správně, jako masové rituální obětování lidí, byť ne vždy na zcela vědomé rovině. Nacistické myšlení věnovalo vztahu k živé přírodě překvapivě mnoho pozornosti a tento aspekt tehdejšího Německa nám zůstává zakryt ořesnými událostmi v mezilidské rovině, které tuto dobu naplňovaly. Dnes, kdy už je sotva živ někdo z dospělých pamětníků této éry, je více než na čase se nad ní znovu zamyslet a vzít si z ní poučení – celá řada témat, tehdy přetřásaných, dnes v rozmanitých nových rouchách znovu ožívá. Už povrchnímu pozorovateli je nápadné, jak veliká propast zela v Třetí říši mezi relativně velmi dobrým vztahem ke zvířatům, která požívala všemožné zákonné ochrany, a neobyčejně bezohledným vztahem k lidem. Z pohledu nepředpojatého historika se jedná o relativně častý jev – většina kultur vykazuje v některých aspektech rysy neobyčejně kultivované a v jiných neobyčejně barbarské. Krvavé kulty aztécké říše se podivně vyjímalily na pozadí melancholických básní o květinách, zdvořilosti a dobřého vychování, tradiční Japonsko nebylo o moc jiné. Proti barvitě poezii a právní